

A KÖNYVTÁRKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS ALAPELVEI ÉS ALAPTÉNYEZŐI

ZSIDAI JÓZSEF

A világ sokszínűsége és az információk példátlan halmaza miatt nem létezik egyetlen olyan könyvtár, információs vállalat és tudományos társaság sem, amely saját erejéből, izoláltan képes volna a teljes ismeretanyag ellenőrzésére és használatba adására. Az egyes országok arra kényszerülnek, hogy racionális munkamegosztással, összefogással, kölcsönösségi alapon teremtsék meg a hozzáférhetőség minden feltételét. Azaz hatékony könyvtárközi kooperációt hozzanak létre nemzeti keretek között és nemzetközi méretben is a kutatás és a művelődés szolgálatára. Ezért a könyvtárügy és általában az információs szolgálat szakmai szókincsének a XX. sz. utolsó harmadában a számítástechnika és az adatátviteli technika mellett legtöbbet említett terminus technikusa a könyvtárközi kooperáció.

Am jól tudja a szakmai közvélemény, hogy a könyvtárközi együttműködés minden időben igen nehezen funkcionáló folyamat. Mind a gyakorlati tapasztalat, mind a halmozódó szakirodalom arra int, hogy a kooperációs műveleteket számos objektív és szubjektív tényező befolyásolja pozitív, illetve negatív irányban. Az alábbiakban vizsgálódásaink eredményeképpen 19 ilyen alaptényezőt vagy együttműködési alapelvet sorolunk fel.

Az érdekek azonossága (kitüntetett alapelv)

Kizárólagosan az érdekek azonosságán, azok teljes egybeesésén alapulhat a könyvtárak közötti közös tevékenység, a munka összehangolt végzése és érdemes eredmények létrehozása racionális munkamegosztás révén. Az érdekeket nem spekuláció útján lehet megállapítani; a valódi, kristálytisztán jelentkező érdekek a termelés, a fejlesztés, a kutatás, a gyógyítás és a művelődés valóságából bonthatók ki eleven tárgyszerűségükben. Eme érdekek legmegbízhatóbb kifejezői a könyvtárhasználók. Az érdekeket ezért csak úgy lehet megfogalmazni, hogy felderítjük az olvasók ki nem elégített szükségleteit és éppen ezek megválaszolására szervezünk szolgáltatásokat kooperációban, összefogással. Mert abban minden könyvtár alapvetően érdekelt, hogy, érdemes olvasóit magas szinten szolgálja ki, s ezért saját erőit kitágítja – más intézmények közreműködése révén.

Az együttműködés új célok elérésére irányuljon (kitüntetett alapelv)

Meglévő tevékenységek egyeztetése, összehangolása és egymásba fonása nehezen vehető véghez, mert a közreműködésre készítettek szembenállása igen hamar feltámad és megmerevedik. Azért áll elő hamar ez a jelenség, mert mindenfajta kooperáció valamiről való lemondással is jár, de sem intézmény, sem ember nem szívesen adja fel jól bevált,

megszokott, eredményeket produkáló eljárásait. Kézenfekvő a felismerés: nem a meglévő, önállóan végzett tevékenységeket kell összehangolni, hanem új célokat kell kitűzni az együttes elé. Éspedig olyan új célokat, amelyeket önmagában, külön-külön egyik fél sem képes elérni, de közösen igen. Ezek a célok legyenek újak abban is, hogy a könyvtár eddigi teljesítményét minőségileg múlják felül a könyvtárhasználók érdekei szerint.

Önkéntesség és egyenrangúság

Az önkéntesség fogalmához egy kicsit oda kell érteni az egyenrangúság igényét és követelményét. Ez így helyénvaló, hiszen az önkéntes csatlakozás feltételezi a felek egyenlőségét tisztességes alapokon, mivel alárendeltségre senki sem törekszik saját jószántából. Az a helyes, ha a vezető posztokon váltják egymást a résztvevő könyvtárak megbízottai. Ha ez nem teljesíthető, akkor a legalkalmasabb személy álljon a kooperáció élén, az a személy, aki személyes adottságainál fogva is alkalmas a szellemi vezető szerepkörére, és túl ezen jó, teljesítőképes intézmény álljon mögötte.

Az egyenrangúság alapelve nemcsak a vezetői tisztségek igazságos kezelésére vonatkozik, hanem a könyvtári szolgáltatások igénybevételére és a közösség erőfeszítéseivel való hozzájárulásra is. Ez utóbbinál azonban nem szabad mereven ragaszkodni a számszerűleg is mérhető egyenlőséghez, hanem az adottságok alapján kell ítélkezni a teherviselés arányairól. A paritást általában fenn kell tartani, de az egyes elemeket rugalmasan kell kezelni a mindenkori adottságok és szükségletek alapján.

Megbízható szolgáltatóképesség

A szoros együttműködés jogvesztéssel is jár. A feladatok megosztása azt is magában rejti, hogy a közreműködők lemondanak egyes eszközökről és szolgáltatásokról. Erről csak akkor lehet szó, ha a keletkezett hiányt az együttműködés köréből valaki maradéktalanul pótolja, sőt a teljesítés magasabb szinten megy végbe, mint ahogy azt ő eddig adni tudta. Mindebből az is következik, hogy a szervezett munkamegosztással rögzített vállalkásokat minden körülmények között teljesíteni kell. Ehhez jól fel kell készülni állományban, technikában és az emberi feltételekben. Ha fennakadások lesznek a helytállásban, akkor bajba kerülhet az együttműködés egésze. A rossz teljesítmény adja az okot az autarchiára. E veszélyre mindig figyelni kell!

Döntési jog

Egy kooperációs testület akkor cselekvőképes, ha szükség szerint megfelelő döntéseket tud hozni. Ehhez az kell, hogy a meghatalmazott képviselők döntési joggal legyenek felruházva. Erről az igényről azért kell szólni, mert a fenntartók rendszerint sok döntési jogot fenntartanak a maguk számára, így a könyvtár vagy tájékoztató intézmény képviselője korlátozott jogkörrel rendelkezik. A kooperációs kör létrehozásakor az intézmény képviselője számára a döntési jogot írásban kell meghatározni és megadni. Azért kell ragaszkodni ehhez a jogosítványhoz, mert kooperációban senki sem tevékenykedhet úgy,

hogy elodázza hozzájárulását valamely ügy eldöntésénél; ez megbéníthatja az egész terület munkáját.

Gazdaságosság

Az együttműködés elemi követelménye az ésszerű gazdaságosságra irányuló törekvés. Minden időben, de inflációs időszakban vagy a finanszírozás nehezebb körülményei közepette különösen figyelni kell a gazdaságosság kérdéseire.

Sok intézmény összefogása esetén a párhuzamos munkavégzés szűkítése révén lehet anyagi eszközökhöz jutni. A dokumentum-nyilvántartás gépi megoldása bizonyíthatóan olcsóbb közös vállalkozásban, mint egyéni úton. Az egyéni hozzájárulások mértékét tekintve alacsonyabb költséggel lehet megteremteni a korszerű tájékoztatást (pl. 1 városban 1 terminál, 1 segédkönyvtár elegendő, stb.).

Summázva: számottevő anyagi vonzattal járó együttműködést csak úgy szabad szervezni, ha minden egyes résztvevő számára a közreműködés anyagi előnyökkel jár; és lehetőleg a fenntartókat se kínozzuk többlet követelésekkel.

Az együttműködés sokrétű tevékenységben fejeződik ki

A tartalmában értékes, időben távlatokat ígérő együttműködés életrealitásának mindennapos feltétele a változásra, a szüntelen megújulásra való képesség. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egy szálon függő együttműködés életereje igen halovány. A csak egy összekötő érdek hamar ki van téve veszélynek, megsérülhet, megszűnhet. Ígéretes jövővel az biztat, ha a felek közti érdekviszonyok többrétűen fonódnak egybe. Mivel valamenynyire érdek a különböző intézmények között eleve nem egyezhet, ezért fontos, hogy 2–3–4–10 érdekcsoport létezzen, mert ennyiből mindig megtalálható, kiemelhető a közös elem. A gyakorlatban pl. az állományegyeztetés mellé oda kell illeszteni a közös továbbképzést, a reprográfiai szolgálatot, a nyomdakapacitás átengedését, a megkülönböztetett könyvtárközi kölcsönzést stb.-t.

A résztvevők száma alacsony legyen

Alapelveként emlegettük korábban, hogy a tartós együttműködés elsősorban az érdekek azonosságán nyugszik. Fentebb arról szoltunk, hogy több érdek jobban összeköti a partnereket, mint egy-két közös feladat. Gondot okoz azonban az érdekek sokasága is, amely különösen eltérő adottságú intézmények összefogásánál szokott jelentkezni. Úgy is mondhatjuk, hogy az érdekek mennyiségét is kordában kell tartani, hogy szerteágazásuk ne okozzon áttekinthetetlen halmazt. Itt lép be az emberi tényező is. Ha ugyanis cél a kollektív alkotómunkát tüzzük, akkor bizzunk a kollektíva erejében, bölcsességében és akcióképességében. Területen azonban kétségtelenül a kisebb közösségek az elsőbbség. Az emberi tényező elevebben hat, áttekinthetők a léptékek, szervezesebb, élő kapcsolatok jönnek létre az érdekeket hordozó, kifejező emberek között. Az a helyes, ha a tagok száma 10-nél nem több, és egy-egy intézmény két-három kooperációs közösségnél szélesebb körre nem terjeszti ki érdeklődését.

Centralizáció-decentralizáció a könyvtári szervezetben és hatása az együttműködésre

Ennél a témakörnél igen nagy nehézségekkel találkozunk. A probléma lényege, hogy az állami igazgatási struktúra, amely alapjául szolgál a könyvtári szervezet struktúrájának is, eléggé statikus, s inkább a decentralizálódás irányába halad; ezzel szemben az ökonómikus együttműködést a centralizáció szolgálja eredményesebben. Másfelől a decentralizált állapot az autarkia melegágya, hiszen az eszközök és a költségek elaprózottsága alacsony teljesítményt eredményez. Ezért az a helyes irány, ha az anyagi, technikai és szellemi eszközök magasfokú koncentrációjára törekszünk annak érdekében, hogy igen magas színvonalú szolgáltatásokat hozzunk létre, de ezeket a szolgáltatásokat azután decentralizáltan nyújtjuk. Más szavakkal: centralizáljunk, hogy szolgáltatni tudjunk; a szolgáltatást viszont teljességgel decentralizálni kell az olvasók érdekei szerint.

Struktúra és tradíció

A centralizáció és decentralizáció összefüggéseinek és ellentmondásainak igen vázlatos felvillantása mellett másféle bonyodalmak is vannak, amelyeket tradicionális kövületeknek is lehet nevezni.

Létezik olyan társadalmi szituáció (pl. Magyarországon jelenleg), amikor a könyvtári szolgálatban minőségi váltásra van szükség, de a társadalmi szervezeti alap erről nem vesz tudomást. Például léteznek továbbra is az egyetemi tanszékek és a tanszéki könyvtárak, ha azonban gépesíteni akarunk, 100 tanszéken ezt nem lehet véghezvinni. Mít kell és lehet tenni? Vagy megváltoztatjuk a struktúrát, miként azt tették Ausztriában és az NSZK-ban némely helyen, vagy egy sor intézmény kimarad a korszerűsítésből, s csak a legnagyobb könyvtárak összefogását kezdeményezzük. Talán harmadik-negyedik út is létezik, a lényeg azonban az, hogy az adott struktúrát számításba kell venni közös rendszerek tervezésekor.

Rugalmas pénzügyi szabályozás szükséges

A pénzügyek útvesztőire már *Pafford* is figyelmeztetett 1935-ben a könyvtári kooperációról írt kitűnő könyvében. Itt is veszélyekkel kell számolni: pl. a közösen összehozott pénzek megadóztatása; a kooperációval elért jelentős megtakarítások esetén a költségvetés csökkentése; bevételek felhasználását illetően korlátok felállítása; személyi költségek tilalma stb. Az a feladat, hogy a pénzügyeket előre tiszta képletbe kell illeszteni; a fenntartóktól és a pénzügyi hatóságoktól garanciákat kell kapni a jószándékú támogatás folyamatosságára. Elvárható, hogy a szakmai és gazdasági felügyelet vonzó pénzügyi szabályozókkal rugalmasan és hatékonyan segítse az együttműködés ügyét.

A számítástechnika hatása az együttműködésre

A technika újabb eszközei és a segítségükkel alkalmazott módszerek nemcsak lökészerű impulzust adtak az együttműködésnek, hanem az új körülmények eleve kikényszerítik.

rítik a kooperáció megvalósítását. A számítástechnika, az adatátviteli technika, az optikai leolvasó- és a képátviteli technika természete szerint a kollektív, többirányú közös munkát ösztönzi egy olyan hálózatban, amelyben bármely egység csatlakozó terminálján információt leadni és lehívni egyaránt lehetséges. A könyvtári állomány nyilvántartása is csak 10–15 könyvtár összefogásával valósítható meg gazdaságosan; az online információszolgálat széles körű kapcsolódásokkal üzemel már ma is; de az egymásközi kommunikációt egyéb területeken is a terminálkapcsolatok teszik elevénné.

Az együttműködéssel összefüggésben a már tárgyalt több alapelv érvényesülését tevőlegesen segíti a korszerű technika. Sőt, a számítástechnika növeli a szabványok alkalmazásának kényszerét is.

Az együttműködés a sokirányú szakmai tapasztalatszerzés segítője

Sok könyvtár tapasztalata azt mutatja, hogy valamely együttműködési forma spon-tán módon tágítja az érdeklődés terét valamennyi fél előtt a konkrét együttműködésen kívül eső szakmai feladatokat illetően is. A jó kooperáció felerősíti a szakmai újdonságok terjedését; egyes könyvtárak speciális felkészültsége más intézmények javára válhat; az igényes kapcsolat továbbképzési funkciót is betölthet.

Az együttműködésben tehát nemcsak konfliktushelyzeteket lehet megfigyelni, hanem jobbító tényezőket is fel lehet ismerni.

A fenntartó megnyerésének szükségessége

A könyvtár fenntartója: a vállalat, a kutatóintézet, az egyetem stb. nem minden esetben áll támogatólag az együttműködés mellé. A szembenállás oka az intézmény érdekeinek feltéséből ered. A fenntartó ellene van a könyvtári állomány, a technikai eszközök és a munkaerő külső igénybevételének. S különösen érzékeny arra, hogy a költségvetésnek egyetlen fillérje se csússzon külső érdekek alapján az intézmény falain kívüli területekre. Eme aggodalomnak van is alapja, mert a géptechnika megújítása valutáris nehézségekbe ütközik; inflációs időszakban a költségvetés is veszélyeztetett, így annak óvása nagyon is indokolt; a duplum példányok felszámolása után az egy példány az egyetem igényeihez is kevés stb.

A fenntartó engedékenységet és bizalmát csak egyféleképpen lehet elnyerni: tény-szerűen, tárgyyszerűen bizonyítani kell a kooperáció hasznosságát, azt, hogy az intézménynek valóságos érdeke fűződik az együttműködéshez. Ha a várható nyereséget bizonyítani tudjuk, nyert ügyünk van, egyébként felesleges időtöltés a verbális okoskodás.

Együttműködés eltérő nagyságrendű és színvonalú intézmények között

A kooperációs partnerek rendszerint nem egyformák adottságokban, szakmai felkészültségben, a felajánlható kapacitás erejében és természetesen a velük kapcsolatban álló felhasználók, a fogyasztók igényességében sem. Különösen érvényes ez a feltételezés a regionális együttműködésre nézve, ahol az intézmények merőben különböznek egymás-

tól (vállalati, kutatóintézeti, közművelődési, egyetemi könyvtárak), mégis arra törekednek, hogy közöset, egységeset, hasznosat teremtsenek olvasóik számára.

Az eltérő adottságú intézmények esetében is igen jól funkcionáló kooperációt lehet teremteni önzetlen és bölcsességre valló módszerrel. Valamennyi fél érdekeit, lehetőségeit többpólusú rendszerbe kell szintetizálni. Pl. egy számítógépen kezelt közös központi nyilvántartáshoz online hozzáférést kell biztosítani, ugyanakkor mikrokártyát és nyomtatott kötetkatalogust is elő lehet állítani abból a célból, hogy ki-ki azt az eszközt válassza ki a maga számára, amelyikkel a legkönnyebben és legeredményesebben tud dolgozni.

A személyiség szerepe a könyvtárközi együttműködésben (kitüntetett alapelv)

A társadalomban zajló folyamatokban minden esetben a központi, meghatározó szerep az emberé. Így van ez a könyvtárközi kooperáció esetében is. Ez a kérdéskör a legbonyolultabb tényező az együttműködés szerkezetében és feltételrendszerében, mivel maga az ember is bonyolultabb jelenség, mint bármely technikai konstrukció. Az együttműködés kapcsán azért kell ezzel a kérdéssel megkülönböztetett gondossággal foglalkozni, mert az igen logikus feladatkör, amely remek objektív körülményekkel is rendelkezik, gyakran azért nem tud realizálódni, mert a szubjektív motivációk a tárgyszerűségnek fölébe kerekednek.

A szerző e témakörrel már részletesebben foglalkozott a Könyvtári Figyelőben (1982. 3. sz. 233–240. l.), ezért ezúttal csak három mozzanatra irányítja az érdeklődő szakemberek figyelmét. Eredményesen (és szívesen) együttműködni csak közösségi szellemre és cselekvésre alkaltilag hajlamos emberekkel lehet, egoistákkal nem; a közösségben végzett munkát értékelni és bőkezűen jutalmazni kell, hogy az ösztönzés hasson; javítja az egyén hozzáállását az ügy főhatósági, fönntartói támogatása is.

A könyvtárosképzés és továbbképzés feladatai az együttműködéssel összefüggésben

A különböző intézmények között megvalósuló együttműködés magasrendű szakmai, szervezési, gazdasági és emberi tevékenység. A mögöttük rejlő szükségszerűségek és a belőlük következő feladatok bárki számára nem könnyen érthetők, a tudatba nem épülnek be gyorsan és ösztönösen. Ez az írás is végig azt próbálja bizonyítani, hogy valóban bonyolult jelenségekkel van dolgunk. De arra is rámutatott, hogy a fellépő tényezők jó része objektív. Ha igen, akkor felismerhetők és megragadhatók, tehát taníthatók is. A szakmai képzésben és továbbképzésben valóban sokat kell tenni azért, hogy a könyvtárközi együttműködés, mint korunk szakmai szükségszerűsége, mielőbb és minél tisztábban beépüljön a szakmai köztudatba a célból, hogy könyvtári gyakorlattá váljék.

Az együttműködés során előáll a központi koordináció szükségessége

A kooperáció jobbra spontán úton indul el, a napi szükség szüli. Ezért szinte törvényszerű, hogy számos kezdeményezés regionális érdekszférában kel életre, távol a kor-

mányszervek ellenőrzésétől, következésképpen zárt, izolált szervezet alakul ki; ez figyelhető meg Svájcban, Angliában és az NSZK-ban is.

Az önkéntesen kiépített és autonóm módon dolgozó tömörülés fölött azonban előbb-utóbb megjelenik a központi koordinációra törekvő szellem. A kooperációs szervezet azonban nyomban szembefordul ezekkel a törekvésekkel, mert úgy véli, hogy a tagok egyszer már veszítettek szuverenitásukból, amikor kooperációra adták fejüket, s úgy látják, hogy a központi koordináció tovább korlátozná mozgáskörüket.

A koordinációról azonban nem lehet lemondani. Az irányító, felügyeleti, fenntartó szervezetnek és a könyvtáraknak közegek az érdekeik abban, hogy hatékony és egységes könyvtári rendszer jöjjön létre az országon belül. Mert végső soron az a feladat, hogy munkamegosztással és összefogással minden szakterület információellátásáról magas szinten gondoskodjunk.

Az országos koordináció véghezvitele kormányzati feladat. A siker azonban csak akkor lesz teljes, szép és hosszú életű, ha nem a parancskiosztás lesz a választott módszer lényege, hanem az ösztönzés. Mind a kooperációt, mind az országos koordinációt a kijelölt úton csak segítő, támogató eszközzel lehet pályán tartani.

A Library Association Record 1983. 6. számának humorából